

ZAHRADA NA SLOVANECH

Miloš Kruml

Božena Pavelková - Hošťálková

Na vrcholu skalního hřbetu nad starobylým Podskalím, při podskalském farním kostele sv. Kosmy a Damiána, vyrostl v letech 1348–1372¹ komplex benediktinského kláštera na Slovanech, zvaný též Emauzy. Je považován za nejvýznamnější novoměstskou stavbu,² jejíž dokončení se zakladatel Nového Města Karel IV. dožil.

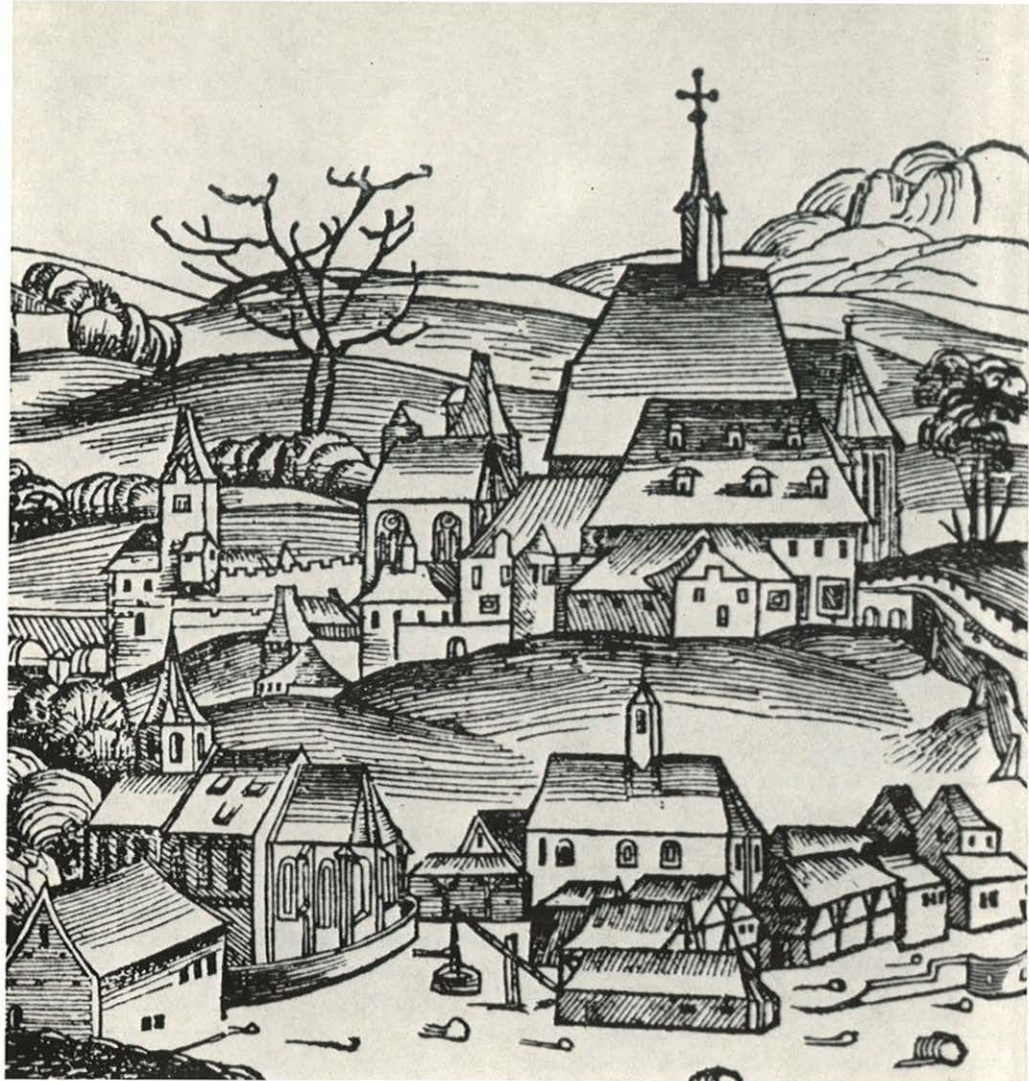
Historickými a urbanistickými souvislostmi komplexu, umístěného ve významné a v projektu Nového Města předem zakotvené poloze i jeho uměleckými a architektonickými hodnotami se zabývala řada odborníků, a přesto je před námi jistě ještě hodně nezodpovězených otázek. Mnoho se jich týká významné součásti souboru – *klášterní zahrady*.

Pro stanovení rozsahu a rozložení zahrady kláštera na Slovanech je zejména důležité vymezení přiděleného území a dispoziční řešení budov, tzn. kostela Panny Marie a slovanských světců³ a konventního domu. Přibližně čtyři hektary veliké území ohraničoval z východu hluboký úvoz, kterým vedla stará severojižní cesta k Vyšehradu (dnes Vyšehradská ulice). Na jihu oddělovala emauzský areál od území podskalského kostelíku Nejsvětější Trojice, považovaného za kompoziční součást komplexu na Slovanech, spojnice (dnes Trojická ulice) mezi starou severojižní cestou a její nábřežní paralelou z Podskalí. Západní hranice sledovala tuto cestu z Podskalí po její východní větvi, tzn. Hořejší cestě (dnes ulice Pod Slovany), pak se po spojnici (dnes ulice Na Moráni) stočila k východu směrem k Dobytčímu trhu (Karlovo náměstí) a již jako severní hranice areál kláštera na Slovanech uzavřela.⁴

Tímto vymezením vzniklo území podélného tvaru, rozdělené dispozičním řešením kostela a klášterního domu na dvě části, severní a jižní. Kromě rajskeho dvora měl klášter zahradu⁵ v obou těchto částech. V pojednáních o klášterním souboru na Slovanech lze o zahradě objevit jen málo informací; rovněž o našich jiných středověkých zahradách se zachovalo celkově málo zpráv. Chceme však rozsah a rozložení zahrady alespoň poněkud upřesnit a doplnit představu o jejím tehdejší uspořádání a vzhledu.

Již z toho, že se jedná o zahradu benediktinů v době Karla IV., o kterém je známo, že velmi podporoval⁶ rozvoj zahrad a vinic, můžeme usoudit, že klášterní zahrada na Slovanech měla všechny pro středověké klášterní zahrady typické druhy ploch, tedy rajský dvůr, plochu k pěstování léčivých rostlin a koření, zelinářskou plochu, hřbitov, štěpnici a s ohledem na příhodnost podmínek i vinici.

Zcela jednoznačné je umístění a rozsah rajskeho dvora, uzavřeného ze severní

Pohled na Slovany na tzv. Schedelově prospektu Prahy, 1493 (snímek J. Janatková)

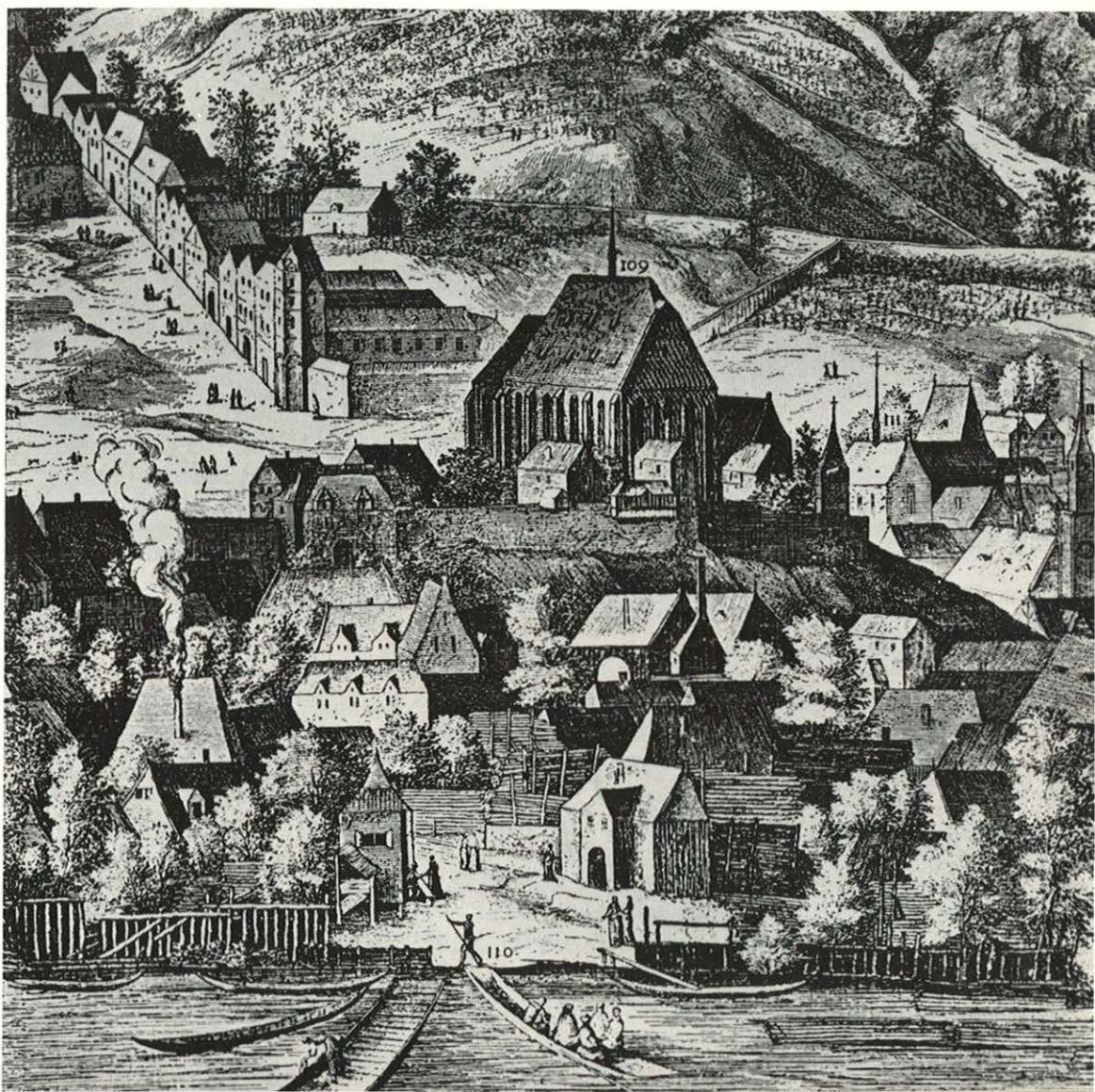
strany kostelem a ze tří zbývajících stran klášterním domem. Je pravděpodobné, že měl charakteristickou úpravu s vodním prvkem uprostřed kříže cest, který rajský dvůr rozděloval na čtyři pole, osázená květinami a lemovaná nízkou květinovou ohrubou nebo keři.

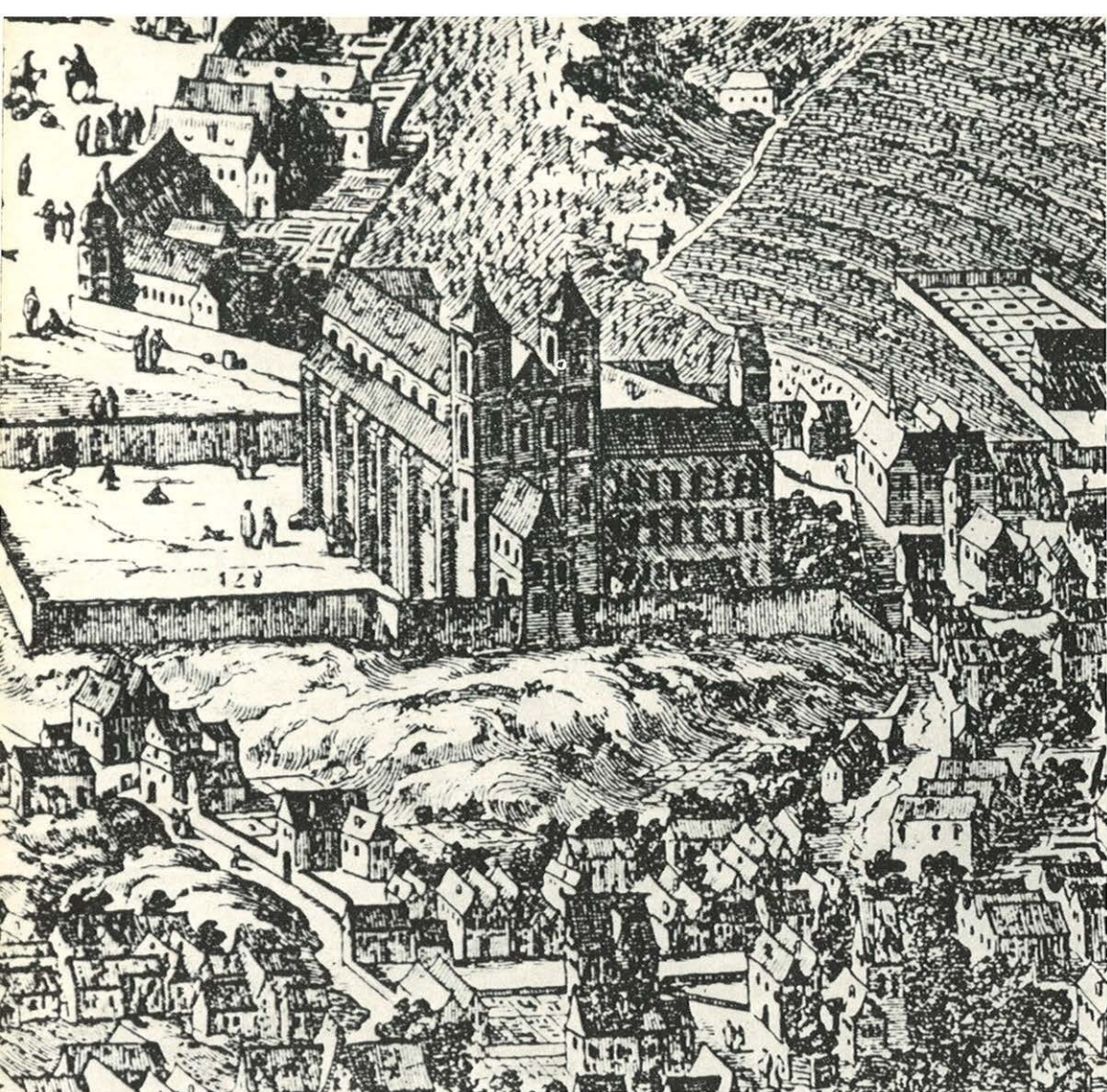
Podle členitosti terénu, obrácení ke světovým stranám, situování budov, ale i podle pozdějších ikonografických podkladů, nálezů a zpráv můžeme odvodit také rozmístění a charakter dalších ploch klášterní zahrady. V severní části areálu byly kromě hřbitova⁷ zahradní plochy určené nejspíš k pěstování zeleniny, kombinované s výsadbami ovocných stromů. Uspořádání pěstebních ploch patrně vycházelo z účel-
ného, pro středověké klášterní zahrady v našich podmínkách příznačného, jednodu-

chého členění do čtvercových polí. Uvážíme-li, že terénně i provozně nejvýhodnější byl vstup do areálu kláštera ze severojižní cesty od Dobytčího trhu, pak zahrada nevyplňovala celou severní část areálu, protože od tohoto vstupu asi již tehdy vedl hlavní nástupní prostor k budovám kláštera.

V jižní a také k jihu exponované části mohly být v pruhu širokém jako konventní dům umístěny zbývající plochy, tedy pro pěstování léčivek a koření, vinné révy a ovocných stromů. Konfigurace terénu nasvědčuje tomu, že lékárnická, nejspíše do drobných čtvercových políček členěná část byla v rovných náhorních partiích ze severu

Slovany na tzv. Sadelerově prospektu, 1606 (snímek J. Janatková)

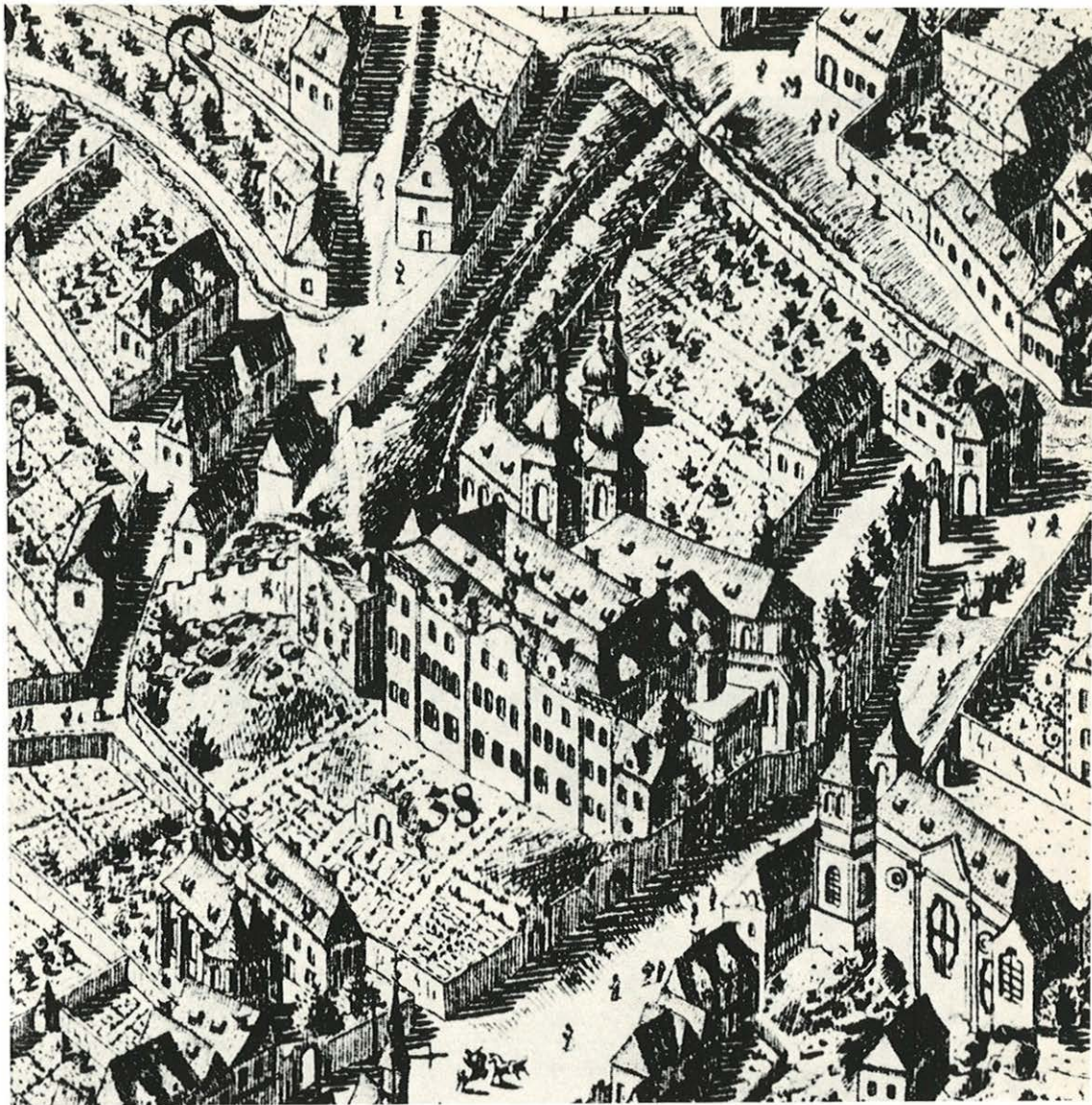

Slovany na Ouden-Allenově pohledu na Prahu, 1680–1685 (snímek J. Janatková)

chráněna konventním domem a na ni navazující zatím neterasovaný svah že sloužil jako vinice, která dole v rovině přešla v ovocný sad. Skalnatý svah mezi takto upraveným jako budova konventu širokým pruhem a západní hranicí této části areálu asi využíván nebyl.

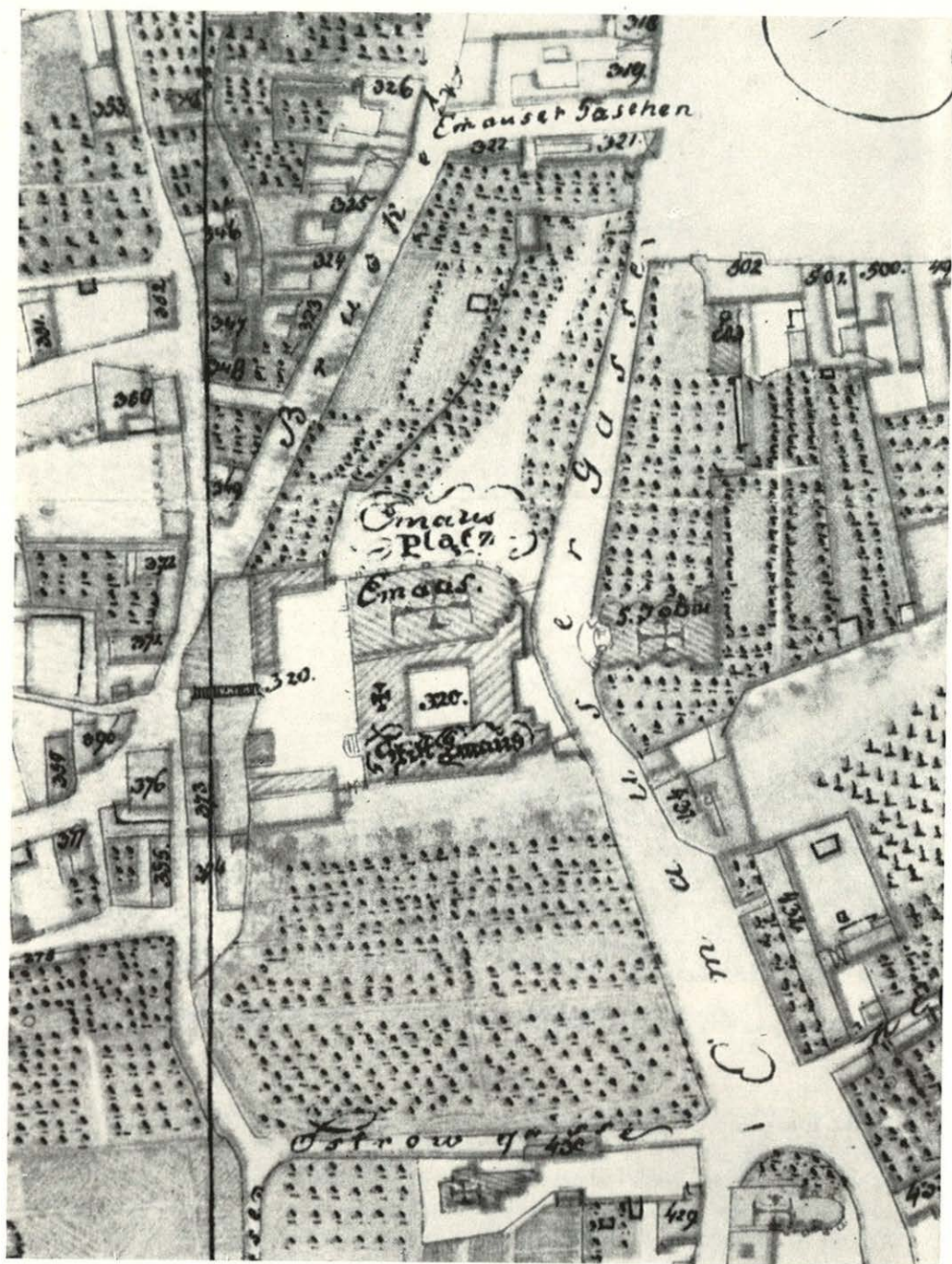
Přestože komplex kláštera na Slovanech zachycuje řada pozdějších prospektů a plánů, skýtá první podrobnou informaci o zahradě až detail z Huberova ortografického nárysu Prahy z roku 1769. Znázornění zahrady jako jistě i dalších souvislostí bohužel neumožňuje zjednodušené pojetí nejstaršího pohledu na Prahu z roku 1493 tzv. Schedelova prospektu⁸ ani pozdějšího prospektu Vratislavského z roku 1569.⁹ Na

Areál na Slovanech na orthografickém nárysu Huberově, 1769 (snímek J. Janatková)

Sadelerově prospektu z roku 1606¹⁰ je zahrada za ohradní zdí v obou částech patrná. Na tomto pohledu je zřetelný západní skalnatý, neporostlý svah. Na Ouden-Allenově panorámatu z let 1680–1685¹¹ je severní část území kláštera znázorněna jako prázdný čtvercový dvůr, jižní svah pokrývá kompaktní stromoví.

Teprve ze zmíněného Huberova plánu z roku 1769¹² lze vyčíst, že v severní části nepřiléhá zahrada až k západní ohradě, ale mezi jejím oplocením, vedeným patrně po koruně svahu a zmíněnou západní ohradou je ještě jedno hrazení rozdělující svah, do kterého převážně rovinatá plocha přechází, na dva nepravidelně široké pásy. Základem schematického členění zbývajících plochy je dvanáct čtvercových polí. Rohové

Areál na Slovanech na Jüttnerově plánu, 1811–1816 (snímek J. Janatková)

severovýchodní pole je zastavěno a dvě zbývající východní pole jsou spojena v nástupní prostor lemovaný řadou stromů podél ohradní zdi od Vyšehradské ulice. Zahradu, od nástupního prostoru oddělenou plotem a domem, tvoří tedy devět čtvercových polí, vzniklých vložením pravidelného rastru cest, zdůrazněného rozmístěním stromů. Praviděpodobně se jedná o kombinaci ovocného stromoví a zelinářských nebo i jiných pěstebních ploch.

V jižní svažité části území je zahrada, mající délku jižního průčelí konventu, rozdělena na šest hlavních polí třemi svahem protknutými cestami a cestou vedenou po hlavní terase. Uprostřed terasy je mohutná, dodnes zachovaná opěrná zeď s nikou. Pro pěstování vinné révy byly nejspíš využity plochy nad hlavní terasou, zatímco na třech zbývajících polích byly výsadby ovocných dřevin a různé pěstební záhony, uspořádané rastrem úzkých cestiček. Na zbývající ploše jižní části území je až po středověkou, ke svahu kolmo vedenou zeď s cimbuřím zřejmý rostlý terén.

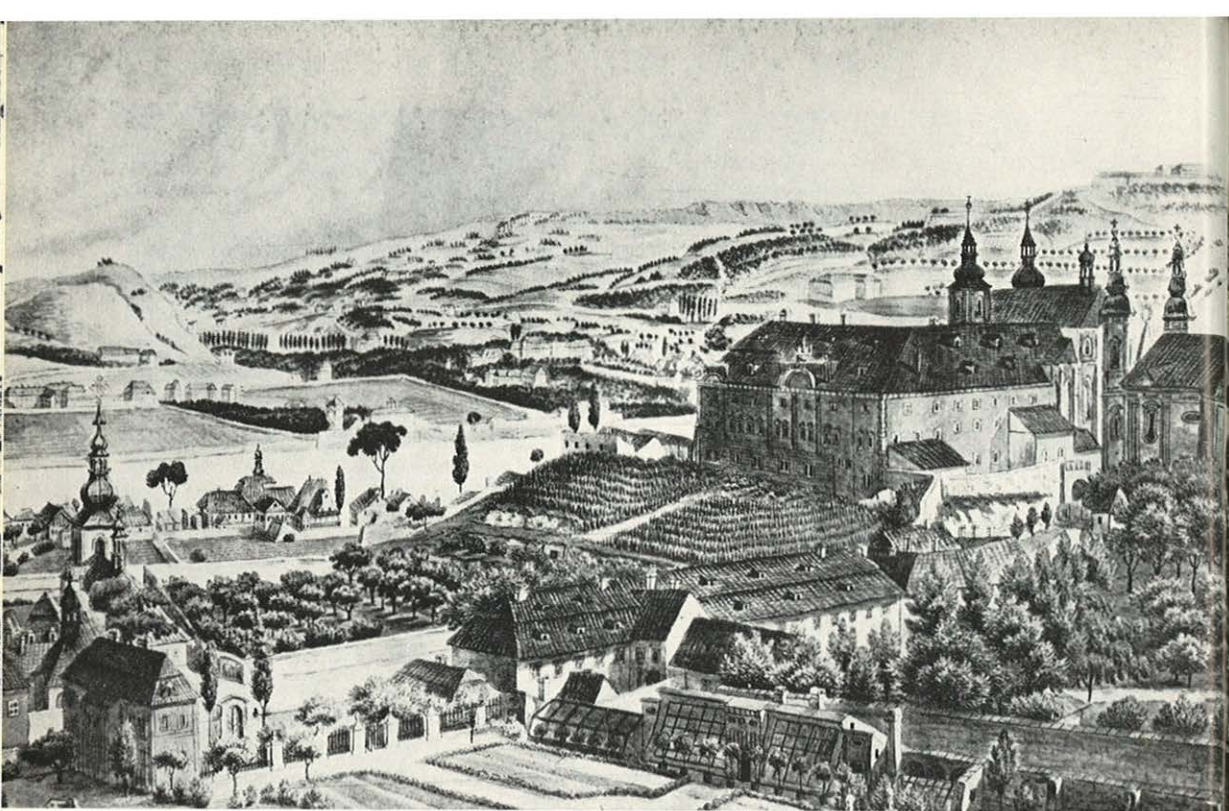
Popsané znázornění zahrady na Huberově plánu je dokladem, že barokizace gotických staveb fundovaná po roce 1636 španělskými benediktiny, povolányi sem z Montseratu,¹³ se přenášela i do zahrady a projevila se velmi zřetelně zejména výstavbou opěrné zdi ve svahu jižní části zahrady.

Z Jüttnerova plánu vyhotoveného v letech 1811–1816¹⁴ lze vyčíst změny v uspořádání části zahrady severně od kláštera. Nástupní prostor od brány z Vyšehradské ulice je sice zachován, ale má již tvar cesty směrem ke kostelu nálevkovitě rozšířený. Stromoví je zakresleno schematicky po obou stranách této cesty a potom v severní třetině, ze které vybíhá řada stromů, vedená jako oplocení zahrady na předchozím plánu patrně po koruně svahu, do kterého rovina severní části k západu přechází. Vyšší porosty kryjí zas až malý kosočtverec severně od kostela sv. Kosmy a Damiána a lemují dvě malé sousední plošky.

V jižní části již zahrada zabírá celou plochu. Svažitost střední partie je vyjádřena pěti a dvěma schematicky zakreslenými řadami porostu. Může jít o řady hlav vinné révy vedené po vrstevnicích, jejichž obděláváním vznikly úzké zářezy do svahu (náznaky terasových plošin se zatravněnými mezisvahy). Rovinnou spodní plochu kryjí řady stromoví s trojsponovým posunem. Tomuto uspořádání jižní části zahrady nasvědčuje také o něco pozdější akvarel z roku 1832.¹⁵ Potvrzuje je i polohopisné zaměření pražského katastru v letech 1842–1844,¹⁶ zpracované formou grafických listů.

Byť byla ke konci 19. a na začátku 20. století aplikace velkých přírodně krajinářských úprav na malé, často předtím pravidelně upravené plochy v našich podmínkách oblíbená a někdy dokonce úspěšná, nelze za takové bohužel považovat dílčí romantické úpravy v následujícím období, které je časově shodné s regotizací kláštera po jeho obsazení beuronskými benediktiny v roce 1880¹⁷ a s narůstáním zástavby po obvodu areálu,¹⁸ tedy na ulici Na Moráni a jejím nároží s ulicí Vyšehradskou i na nároží Vyšehradské a Trojické ulice¹⁹ a s přístavbou konventu²⁰ jihozápadně od konventního domu.

Romantické úpravy se projevily především členěním svahu zahrady v jižní části areálu úzkými terasovými plošinami a po nich vedenými cestami, příčně spojenými schodišti, místně vedenými v původních liniích barokové úpravy. Na východním neterasovaném svahu, který se svažuje k ohradní zdi od Vyšehradské ulice, vznikly i úzké, zakřivené cestičky. Dřeviny byly vysazovány v nepravidelných skupinách jak

Pohled z Větrníku na emauzský areál, akvarel z roku 1832 (snímek J. Janatková)

na vytvořené mezisvahy zpevněné opěrnými zídkami a východní neterasovaný svah, tak na další plochy v jižní a severní části zahrady, a prolínaly se se zbytky dřívějších ovocných výsadeb. Romantické úpravy pokračovaly až do dvacátých až třicátých let tohoto století, což dosvědčují zejména porosty a do současné doby zachované doplňky, například pět dřevěných altánů, loubí, malá jeskyně z nasucho naskládaných kamenů a jiné romantické fragmenty.

Přičlenění západního svahu pod kostelem svatých Kosmy a Damiána a sousední terasu a přístavbu konventu lze rovněž zahrnout do třicátých let tohoto století, kdy byl svah ze severu, západu a jihu obehnán ohradní zdí a jednoduše upraven.

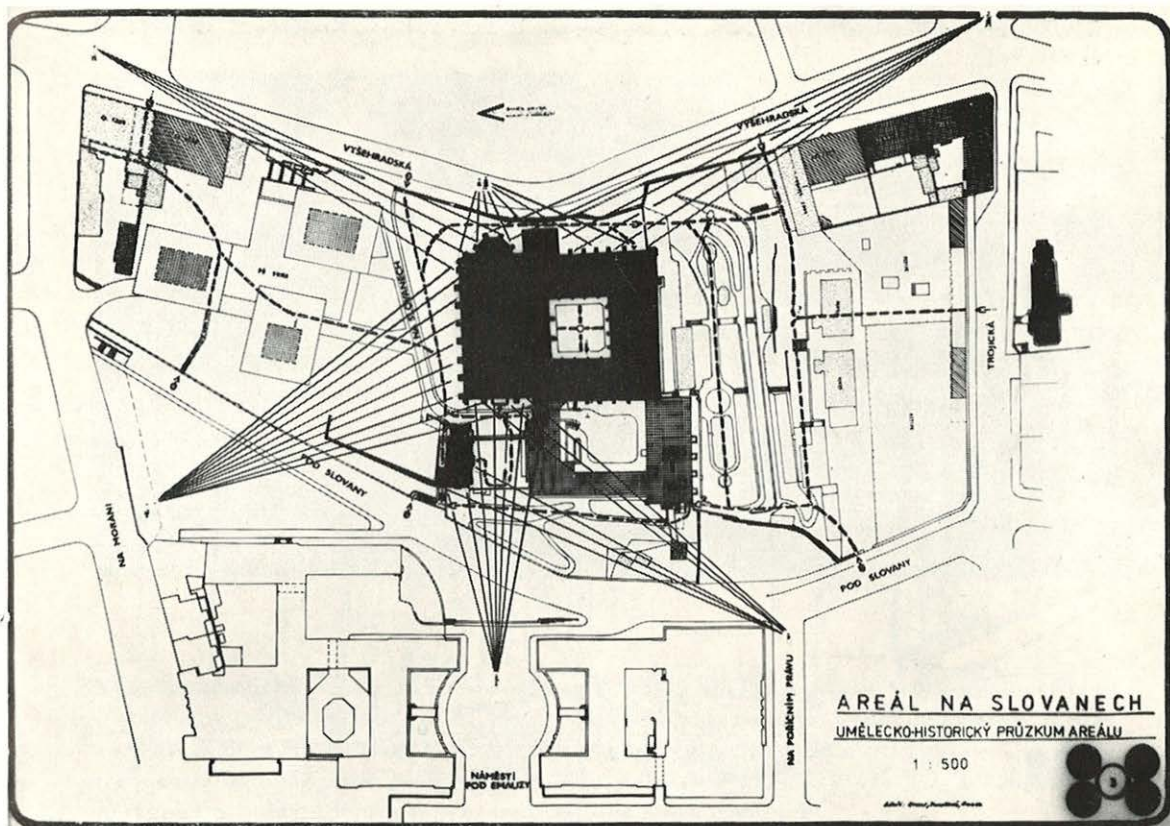
Oproti severní části zahrady, za jejímž vývojem udělala výstavba tří pavilónů Výstavy hl. města Prahy²¹ prozatím tečku, má jižní část bývalé klášterní zahrady²² naději na časově dohlednou rehabilitaci a pozdvížení ze současné havarijní situace, do které ji po nešťastném poničení komplexu kláštera na Slovanech při bombardování v roce 1945 přivedl následný nevhodný způsob využívání, kombinovaný se špatným nebo žádným ošetřováním. Od čtyřicátých až padesátých let tohoto století až do současnosti začaly totiž také v jižní i novější západní části zahrady přibývat provizorní objekty. Mezi ty největší patří skladiště jižně od konventního domu na úpatí svahu v sousedství zástavby ve Vyšehradské ulici a při ohradní zdi od Trojické ulice, dvě velké typizované školní budovy tzv. školičky pod svahem s barokovou opěrnou zdí,

velký betonový stupňovitě zakrytý smetník západně od přístavby kláštera, do kterého se otevřenou cestou deponuje popel a smetí přes suterén rizalitu starší do přístavby pojaté budovy a ještě dvě plechové garáže vedle brány pro obsluhu smetníku a konečně v posledních letech akcí Z vybudované tenisové kurty a hřiště pro odbíjenou a košíkovou včetně potřebných přístřešků, skladišť a šaten při ohradní zdi od Trojické ulice.

Množstvím i biologickou a estetickou kvalitou je problematická současná hodnota porostů.²³ Nad přibližně dvěma až třemi desítkami kvalitních stromů zastoupených lípami, javory, jírovcí i několika akáty a ovocnými stromy, zejména třešněmi, hrušněmi a ořešákem, převládají nálety javorů, jasanů, ale především pajasanů.

Kromě existence popsanych provizorií a rozpadávajících se opěrných zdí, schodišť i cest je i špatný stav porostů příčinou nehostinnosti jižní i novější západní části bývalé klášterní zahrady. Uzavření vývoje klášterní zahrady Slovanů pouze výčtem současných nedostatků by jistě nebylo perspektivní a optimistické.

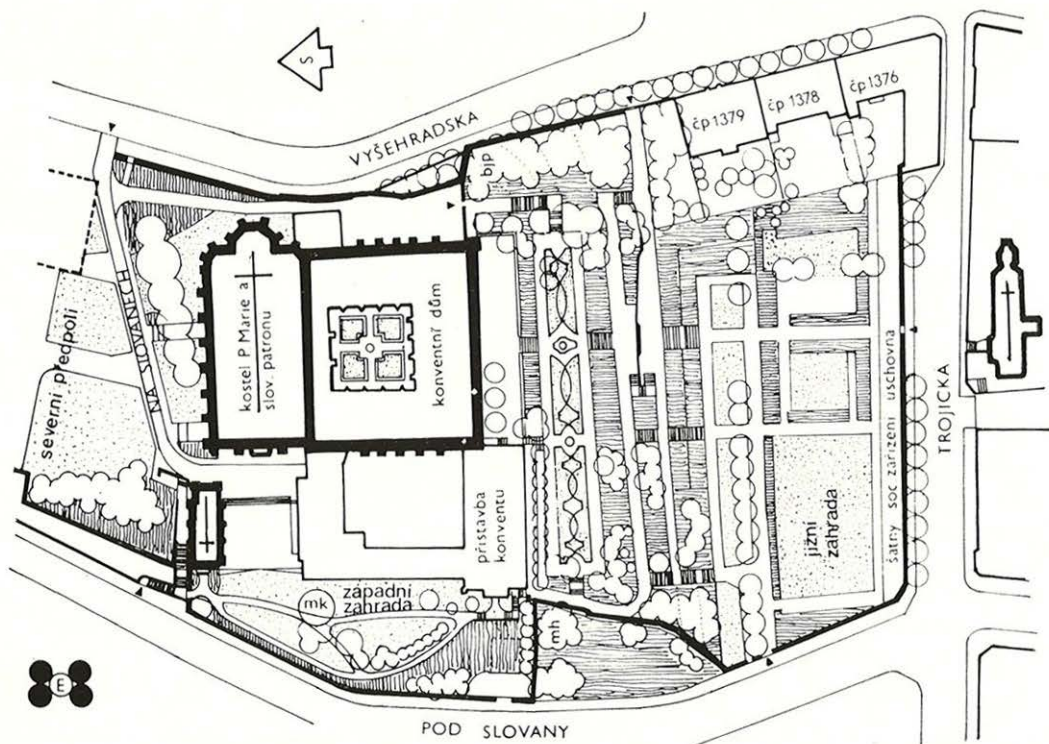
Uměleckohistorický průzkum areálu na Slovanech autorů B. Pavelkové, M. Krumla a M. Haase z roku 1976 (snímek J. Janatková)

K nápravě vyúsťující v postupnou celkovou rehabilitaci areálu vede však cesta jediné přes bedlivé zhodnocení současného stavu a eliminování všech vazeb, součástí a prvků, které je zapotřebí zachovat, i nedostatků, které musí být vyloučeny.

Tento postoj jsme již měli možnost v širší míře uplatnit v Urbanisticko-architektonické studii úpravy areálu na Slovanech, kterou jsme ve spolupráci s Milošem Haasem zpracovali v roce 1976 z pověření Obvodního národního výboru v Praze 2. Souhrnně lze k této studii říci, že jejím cílem je rehabilitace areálu ve vztahu k významovému jádru budov (které zatím nebyly předmětem vlastního řešení), i k jeho společenské a urbanistické aktivaci. Jednou z hlavních náplní studie je úprava jižní části bývalé klášterní zahrady, spočívající v náznakové rekonstrukci podélného a příčného členění, zřejmého na detailu z Huberova plánu z roku 1769, založená na dochovaných i starších vazbách, součástech i prvcích, zejména na výškovém členění, prostorové vazbě s kostelem Nejsvětější Trojice v Podskalí, v baroku zdůrazněné mohutnou opěrnou zdí s nikou a na stávajícím podélném a příčném členění terénu, ve kterém jsou i zbytky

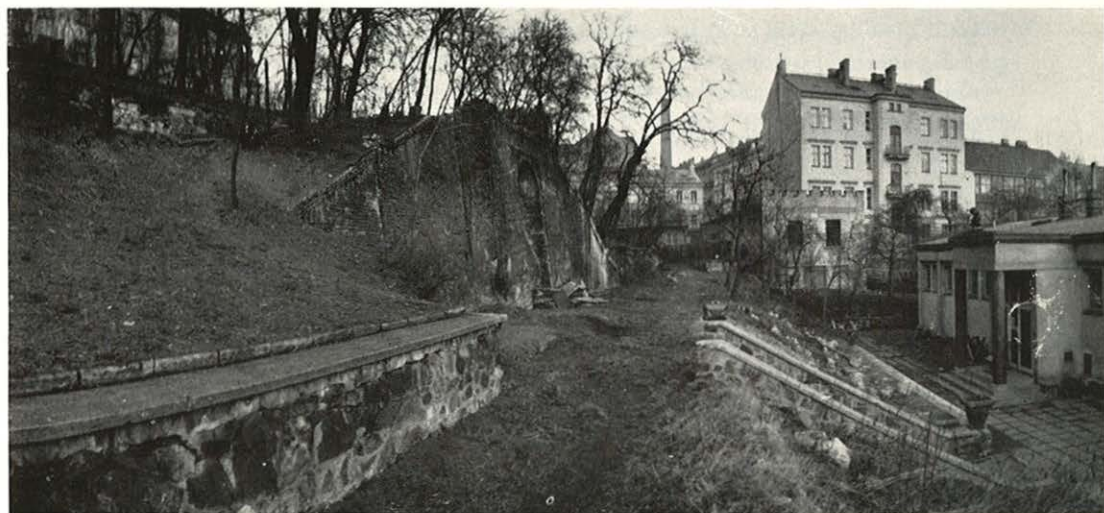
Návrh úpravy emauzských zahrad podle situace ze studie B. Pavelkové, M. Krumla a M. Haase (kresba J. Pavelka)

Horní terasy jižní části bývalé emauzské zahrady po částečném vyčištění (snímek B. Reš)

Detail barokové opěrné zdi v jižní části bývalých emauzských zahrad (snímek B. Reš)

rekonstruovaného členění. Pro dotvoření úpravy z hlediska potřeb současného využití se v návrhu počítá zejména s citlivými terénními a stavebními úpravami včetně dostatečného dimenzování šířky komunikací a schodišť, volbou na ošetřování co nejméně náročného kompaktního plošného krytí terasových svahů nízkými keři a volbou přiměřeného množství hodnotných architektonických doplňků.

Severní část emauzských zahrad, zastavěná pavilóny VHMP (snímek B. Reš)

K celkovému řešení úprav areálu je rehabilitace jižní části bývalé klášterní zahrady spojena s úpravou a propojením novější západní části a s navázáním na severní předpolí kostela, čímž se kolem významového jádra budov vytvoří prohlídkový okruh, vedený památkově hodnotným přírodním prostředím.

Podmínkou optimálního využití památky je její poznání. Nejrozšířenější způsob znehodnocení historické zahrady je nevhodné využití a špatné ošetřování.

V tomto pojednání jsme se zabývali založením, uspořádáním a vývojem neodmyslitelné součásti souboru na Slovanech – klášterní zahrady.

Vedlo nás k tomu přesvědčení, že jedine tak přispějeme k obohacení vědomostí a poznatků²⁴ o klášterním souboru na Slovanech a k přiblížení obratu směřujícího k jeho rehabilitaci a odpovídajícímu využití.

Poznámky

- ¹ Kotrba, V., Katalog architektury, Sborník České umění gotické 1350–1420, Praha 1970, s. 95.
Poche, E.-Krofta, J., Na Slovanech, Praha 1956, s. 33–35.
Lorenc, V., Nové Město pražské, Praha 1973, s. 97 a 135.
- ² K založení kláštera na Slovanech přimělo Karla IV. úsilí o zavedení slovanské liturgie v tomto klášteře a pravděpodobně i snaha navázat jeho prostřednictvím styky s mocnými slovanskými státy jihovýchodní Evropy. Velmi podrobně se o založení a významu kláštera hovoří v knize Lorenc, V., Nové Město pražské, Praha 1973, s. 91–94 a v knize Poche, E.-Krofta, J., Na Slovanech, Praha 1956, s. 10–24.
- ³ Kostel byl zasvěcen „k počtě Boží, nejblahoslavenější Panně Marii, matce jeho, a slavnému Jeronýmovi, Cyrilovi, Metodějovi, Vojtěchovi a Prokopovi, patronům království českého“.
Tomek, V. V., Základy starého místopisu pražského, Oddíl II., Praha 1870, s. 12.

- ⁴ Uvedený popis je zpracován podle rekonstrukce urbanistické situace Nového Města v období jeho zakládání, velmi podrobně rozvedené v publikaci Viléma Lorence – viz poznámka č. 2.
- ⁵ Existenci zahrady potvrzuje darovací listina „Klášteř P. Marie konec mosta“ z 25. ledna 1360, kterému zahrada přiléhající ke slovanskému klášteru až dosud patřila. Prostřednictvím generálního převora ji klášter johanitů u „Panny Marie konec mosta“ daroval se všemi právy, hranicemi a příslušenstvím do dědičného vlastnictví slovanského kláštera benediktinů. – Helmling, L.-Horcicka, A., Die Urkunden des königlichen Stiftes Emaus in Prag, Band I., Das vollständige Registrum Slavorum, Praha 1904.
- ⁶ Pavelková-Hošálková, B., Zahrady, vinice a rybníky v době Karla IV., Sborník Staletí Praha IX., Praha 1979, s. 174–179.
- ⁷ Polohu hřbitova, kterou lze podle zmínek v některých listinách předpokládat severně od kostela Panny Marie, případně i kostela sv. Kosmy a Damiána, může potvrdit jedině důkladný výzkum.
- ⁸ Wohlgemut, M.-Pleydenwirth, W., Nové Město od Vyšehradu, 1493, dřevoryt z tzv. Schedelovy kroniky. – Schedel, H., Liber Chronicarum, Norimberk 1493.
- ⁹ Kozel, J.-Peterle, M., Vratislavský dřevoryt, Praha 1562.
- ¹⁰ Filip van den Bossche, Horní Nové Město, detail z prospektu Egid. Sadelera, Praha 1606. Ryl Jan Wechter.
- ¹¹ Folpertus van Ouden-Allen, Podskalí a Vyšehrad, detail z panorámatu, 1680–1685, tiskl Jan van Ghelen ve Vídni 1685. (Vydal L. Sachs v Praze.)
- ¹² Josef Daniel Huber, část Nového Města, detail z orthografického nárysu Prahy, tušová kresba, 1769. Hofman, J., Obraz barokní Prahy, Praha 1944.
- ¹³ Poche, E.-Krofta, J., Na Slovanech, Praha 1956, s. 50.
- ¹⁴ Joseph Jüttner, Der könig. Hauptstadt Prag, Trigono, 1811–1816.
- ¹⁵ Pohled z Větrníku na okolí Emauz, na Smíchov, Košíře a Bílou Horu, akvarel z roku 1832.
- ¹⁶ Zaměření pražského katastru v měřítku 1 : 720, pořízené v letech 1842–1844 pro tzv. stabilní katastr.
- ¹⁷ Poche, E.-Krofta, J., Na Slovanech, Praha 1956, s. 67.
- ¹⁸ Plošně šla tato zástavba na úkor zahrady, rušivě do ní zasáhla i terénně a koncepčně.
- ¹⁹ V ulici Na Moráni a na jejím nároží s Vyšehradskou ulicí zástavba narůstala od konce 19. století do začátku tohoto století. Ve druhé polovině 19. století bylo zastavěno nároží Vyšehradské a Trojické ulice a později posunutím ohradní zdi do zahrady o šířku křídla nárožního domu také rozšířena Trojická ulice. V kontextu slohového přechodu klasicismu k období historismu a z hlediska obrozenství má zástavba na nároží Vyšehradské a Trojické ulice památkovou hodnotu. Pavelková, B.-Kruml, M.-Haase, M., Urbanisticko-architektonická studie areálu na Slovanech, Praha 1976, průvodní zpráva, s. 13–17 a 20–22.
- ²⁰ Na starém barokovém jádru, jihozápadně od konventního domu, byla v průběhu 19. století neustále rozšiřována a ve třicátých letech tohoto století do dnešní podoby podle projektu arch. B. Hypšmana přestavěna přístavba konventu. Z hlediska celkové koncepce komplexu není považována za šťastnou, protože porušila jeho dominantní působení a znejasnila původní gotickou lapidárnost. Pavelková, B.-Kruml, M.-Haase, M., Urbanisticko-architektonická studie areálu na Slovanech, Praha 1976, průvodní zpráva, s. 19.
- ²¹ Tato výstavba proběhla v šedesátých letech tohoto století podle projektu arch. K. Pragera.
- ²² Klášter byl nacisty zrušen v roce 1941, pak užíván Němci a v roce 1945 nešťastně poničen bombardováním.
- ²³ Velmi podrobně jsou porosty ohodnoceny v dendrologickém a kvalitativním průzkumu dřevin v areálu na Slovanech, který je součástí urbanisticko-architektonické studie z roku 1976 autorů B. Pavelkové, M. Krumla a M. Haase. Text hodnocení je v průvodní zprávě na str. 23–32, grafické vyhodnocení na výkresech č. 6, 7, 8, 9, 10. Na zaměření spolupracoval a výkresy kreslil Jiří Pavelka.
- ²⁴ V této souvislosti děkujeme dr. Janu Čerovskému, vedoucímu oddělení dokumentace Pražského střediska státní památkové péče a ochrany přírody, za cenné informace, rady i konkrétní pomoc, kterou nám prokázal upozorněním na některé prameny a překladem latinských textů.